

medsebojna pomoč na vasi

- 13 Lepo kujejo tujci in domorodci
tudi sili pomagati. spremljajo in
- 14 Lepo kujejo doma govorilno in kralj kujejo
Miri/kaizy Moko in Chan-Lohu Hibi in Jan Ji
15. Obklanja se helio 41 arm. govorim kovanje
Lohu Moko, Hibi in Jan in Jan in govorili!
16. Lepo preloži vadije.
17. Lepo obsegi kujejo bi b jo ji
137. kioir shozukose. poudar Hibi in Jan
in Jan
18. Lepo
- 19 Lepo pipati kolerabam in bragi.
zapeljat kuanabe kovanje Moko + kuanji
in Jan etc

Medsebojna pomoč na vasi na
Slovenskem

Vodnik po razstavi

Razstavo je pripravila: dr.
Marija Makarovič, višji znan-
stveni sodelavec SEM

Tehnična ureditev in oprema
vodnika ter postavitve raz-
stave:
Marjan Loboda, dipl.ing.arh.

Fotografije na razstavi: dr.
Marija Makarovič

Založil Slovenski etnograf-
ski muzej
Za založbo dr. Boris Kuhar

Izdal in tiskal: Slovenski
etnografski muzej, Ljublja-
na, Prešernova 20

Naklada 500 izvodov

Postavitev razstave in izdajo vodnika sta
omogočila Kulturna skupnost Slovenije in
Ljubljanska kulturna skupnost.

Razstava, ki govori o medsebojni pomoči na vasi je plod večletnega raziskovalnega in zbirateljskegadela dr. Marije Makarovič, višje znanstvene sodelavke Slovenskega etnografskega muzeja. V letih 1973 - 1976 je v vrsti monografskih raziskovanj proučila zanimiv delček iz družbenega življenja na naši vasi. Avtorico razstave so zanimale najrazličnejše oblike medsebojne pomoči kmetov, vse od konca prejšnjega stoletja, kot tudi v današnjem času, in to v vseh slovenskih pokrajinah, tako da ima razstava tudi dragoceno primerjalno vrednost. Kaže nam zanimiv drobec iz problematike vsakdanjega življenja našega kmeta, tudi polkmeta, današnjega prebivalca vasi, ki je komajda še kmet, toda oba sta še navezana na najrazličnejše oblike medsebojne pomoči, ki jih danes že močno spreminja čas.

Z našo razstavo želimo obiskati čim več krajev v Sloveniji, predvsem pa še kraje, kjer so bile opravljene monografske raziskave o medsebojni pomoči.

Dr. Boris Kuhar

Ravnatelj

Slovenskega etnografskega muzeja

V dosedANJI etnološki teoriji in praksi so bile zanemarjene številne pomembne prvine ljudske kulture. družbeno življenje na vasi je zanimalo etnologa le v določenem obsegu (op. 1). V obdobju tako usmerjenih raziskovanj slovenske kmečke kulture pomenijo vse naše poznanje tudi najrazličnejših odnosov medsebojne pomoči le omembe, navedene največkrat pri opisih raznih kmečkih del in šeg, češ da si pri tem ali onem delu ljudje pomagajo (op. 2), da pri tej ali oni šegi sodelujejo (op. 3). In tako imamo le v posamičnih primerih tudi nekaj nadrobnejših popisov medsebojne pomoči pri nekaterih delih, npr. ob steljeraji in gnojvoži (op. 4).

Očitno je, da so tedanjemu obdobju zadostovala samo faktografska spoznanja. Današnja etnološka prizadevanja pa skušajo ugotoviti tudi mesto in pomen posameznih pojavov, posameznih sestavin ljudskega življenja v določeni skupnosti.

Pričujoča razstava o medsebojni pomoči na vasi prav tako predstavlja le enega izmed pojavov ljudskega

življenja. Prikazuje pojav, ki zavzema zaradi specifičnega načina življenja večje razsežnosti v agrarnih in polagrarnih kot pa v urbanih naseljih. Vrsta monografskih raziskovanj o medsebojni pomoči na vasi (op. 5), ki so bila opravljena v zadnjih letih (1973 - 1976) v posameznih ruralnih naseljih Slovenije, je namreč pokazala, da ima v obravnavanem obdobju - nekako od konca 19. stoletja do danes - medsebojna pomoč ustrezen gospodarski in družbeni pomen.

V prikazu medsebojne pomoči na vasi (op. 6), prikazu, ki temelji na stvarnem gradivu in na lastnih, na podlagi stacionarne metode izoblikovanih spoznanjih,

1. podajamo različne oblike medsebojne pomoči približno od konca 19. stoletja do danes,
2. predstavljamo potek sodelovanja (dogovarjanje, vrednotenje, evidenco medsebojne pomoči, sodelavce itn.),
3. opredeljujemo poglobitve sodelovalne skupnosti, v okviru katerih se odvijajo različni odnosi medsebojne pomoči,
4. ugotavljamo poglobitve nagibe in vzroke za ohranjanje, spreminjanje in opuščanje medsebojne pomoči, in
5. podajamo poglobitve sklepe o medsebojni pomoči na vasi.

Spoznanja raziskave ilustriramo na razstavi z zgledi tehle kmečkih in polkmečkih naselij:

Nedelica (Turnišče - Prekmurje) in naselja v Ljubljansko - Jeruzalemskih gorah, v nadaljnjem besedilu: Gorice, (Ormož - Štajersko), Predgrad (Stari trg ob Kolpi - Bela krajina) in Orehovec (Kostanjevica na Krki - Dolenjsko), Zelenbreg (Ravne na Koroškem - Koroško) in Studor (Srednja vas - Gorenjsko), Pregara (Slovensko Gračišče - Primorsko, Istra) in Šmihel pod Nanosom (Postojna - Notranjsko).

0 p r e d e l i t e v p r e d m e t a

Medsebojna pomoč pomeni na eni strani tisto pomoč med ljudmi - gospodinjstvi določene vaške skupnosti, pri kateri sodelujoči ali skupina sodelujočih ni zainteresirana za neposredni proizvod dela. Vsekakor pa računa na (skorajšnje) povračilo, vrnitev enakega ali podobnega dela, npr. pri košnji, mlatvi, žetvi, siliranju krme itn.

Sem sodi tudi pomoč na podlagi kasnejše povrnitve ob gradnji stanovanjskih in gospodarskih poslopij, medsebojno izposojanje orodja in strojev in priprejanje živine.

Na drugi strani pa pomeni tiste medsebojne, prav tako recipročne odnose, v katere stopajo vaščani računajoč na medsebojne usluge različnega značaja. To so bolj ali manj enakovredni odnosi na podlagi menjave dela, kjer se različne usluge oziro-

ma storitve s proizvajalnimi sredstvi in materialnimi dobrinami odslužujejo, vračajo s fizičnim delom. Tako na primer lastnik konja ali v zadnjih letih vedno pogostejše traktorja ali drugega stroja opravi sovaščanu ustrezno delo z živino ali s strojem, le-ta pa mu to delo, storitev, povrne z drugim delom. Sem uvrščamo tudi tisto, zlasti še med svetovnima vojnima pogosto izkoriščevalsko odsluževanje, ki pa dobiva v zadnjih letih na podlagi medsebojnega sodelovanja družbeno izenačenih slojev na vasi drugačno vsebino in pomen.

Pri uvrščanju navedenih oblik ali vrst sodelovanja v medsebojno pomoč pa smo morali poleg objektivnih in subjektivnih kriterijev upoštevati predvsem kriterij celotnega konteksta takšnega formalno neenakovrednega sodelovanja. Poleg medsebojnih, pretežno delovnih oblik sodelovanja pa uvrščamo v medsebojno pomoč tudi tisto sodelovanje, ki se poraja med posamezniki ali skupinami gospodinjstev, ko ljudje računajo večinoma na povrnitev ob enakih ali podobnih priložnostih v prihodnosti, če bo pač našla potreba, npr. ob požaru, povodnji, bolezni itn.

In naposled vključujemo v medsebojno pomoč tudi različno, večinoma v tradiciji zakoreninjeno sodelovanje pretežno nedelovnega značaja, ki vsaj na videz ne sodi v obravnavano problematiko. Vendar nas prav zelo konkretne oblike medsebojne pomoči med posameznimi gospodinjstvi ali pa v okviru celotne vaške skupnosti silijo, da smo upoštevali tudi različno običajsko sodelovanje. Tako smo storili posebej zato, ker odslužuje to sodelovanje ne toliko z gospodarskega kot pa z etnološkega in sociološkega vidika toliko značilnih potez medsebojne pomoči, da bi bil pričujoči prikaz medsebojne

pomoči na vasi zelo nepopoln, če ga ne bi upoštevali. Vsekakor pa vrednosti običajskega sodelovanja za določeno vaško skupnost ali posamezno gospodinjstvo ne moremo meriti z materialnimi, potrošniškimi kriteriji, saj je njegov veliko večji in poglaviten pomen v družbeno-duhovnem sodelovanju in povezovanju vaščanov.

Tako se kaže medsebojna pomoč v agrarnem okolju v različnih oblikah in ob najrazličnejših priložnostih, saj se poraja v mnogoterih dejavnostih ljudi, živečih v agrarnem okolju.

Zavoljo večje preglednosti različnih oblik in vrst sodelovanja v preteklosti in danes predočamo shemo. Razdelitev je splošna in prirejena na podlagi gradiva, ki smo ga tudi že poprej pri sondažnih raziskovanjih odkrivali v večini naselij.

I

Medsebojna pomoč - pretežno delovnega značaja - ki si jo izkazujejo posamezna gospodinjstva ali skupine gospodinjstev

1. na podlagi takojšnje vrnitve, vračanja enakega ali podobnega dela, npr. pomoč pri rednih, načrtovanih kmečkih delih, ki se zvrstijo v kmetovem gospodarskem letu, kot so kopanje in druga dela v vinogradu, mlatev, košnja in spravljanje krme, luščenje bučnega semena, siliranje itn.,
2. na podlagi kasnejše povrnitve, ob gradnji stanovanjskih in gospodarskih poslopij,
3. na podlagi povrnitve dela z izposojeno živino, orodjem, ipd.,
4. na podlagi menjave dela, kjer vaščani odslužijo takoj ali pozneje različne usluge oziroma storitve s pomočjo pri raznih delih,
5. kot pomoč v dobro skupnosti oziroma skupnih užiivalcev (popravilo poti, posoja strojev).

Medsebojna pomoč, ki jo posameznik ali skupnost izkaže nemu ali več vaščanom z delom in z različnimi darovi

1. ob nepričakovanih dogodkih, nesrečah (ob požaru, bolezni itn.),
2. ostarelim in osamelim vaščanom,
3. pri porodih (človeških in živalskih),
4. raznovrstna pomoč,
5. v zvezi z običajskim življenjem (ob rojstvu, poroki, smrti) in pri nekaterih drugih, pretežno tradicionalnih šegah in obredjih.

1. OBLIKE MEDSEBOJNE POMOČI

Različne oblike medsebojne pomoči pri delu pokažejo v raziskanih vaseh približno od konca 19. stoletja pa do danes takole podobo:

Na splošno ugotavljamo, da so si vaščani precej bolj pomagali nekako do druge svetovne vojne, še bolj pa pred prvo, pri različnih sezonskih delih, ki so povezana z rednim obratovanjem kmečkih gospodarstev čez leto. Tako so si v vinorodnih naseljih (Nedelica, Gorice, Predgrad, Orehovec, Pregara) na splošno do druge svetovne vojne - v letih po njej pa že bolj posamično - pomagali pri raznih delih v vinogradu, kot so kopanje, gnojenje, prekopavanje, prva in druga kop, rezanje in vezanje trte. Podobno velja tudi za druga dela, ki so se zvrstila čez leto, tako žetev, košnja, spravljjanje stelje itn. V zadnjih letih opravijo navedena in druga dela vaščani večinoma sami in si le posamezna gospodinjstva pomagajo eno drugemu.

Dandanes se zvrsti še največ medsebojnega sodelovanja pri spravljajanju krme in pri strojni mlatvi z mlatilnico, potem pri steljeraji (Zelenbreg) in pri siliranju krme.

V vsem obravnavanem obdobju pa je v vseh vaseh navada, da si vaščani pomagajo drug drugemu pri obnavljanju in pri postavljanju domov in gospodarskih zgradb.

Podobno kot v preteklosti pa je v posameznih vaseh tudi še zdaj v navadi medsebojno izposojanje vprežne živine, tj. volov in konj. Tako si npr. dva lastnika, ki imata po enega vola ali konja, medsebojno posojata, "pripregata, priprezata" žival za prevažanje težjih bremen, predvsem za oranje težje zemlje pa tudi lastnika po enega para vprežne živine. V primerjavi s preteklostjo se je v nekaterih vaseh (Predgrad, Orehovec) tovrstna pomoč še potrojila. Ker je vzdrževanje dveh vprežnih živali predrago in negospodarno, si vaščani, ki so obdržali še po enega konja, s pripreganjem živali pomagajo drug drugemu.

Kot v preteklosti je tudi še zdaj, čeprav manj v navadi izposojanje različnega orodja, tako grabelj, vil in motik, če nanese potreba. V obravnavanem obdobju ugotavljamo v vseh vaseh vrsto medsebojnega sodelovanja med lastniki proizvodnih sredstev in dobrin in tistimi, ki jih nimajo, pa potem različne usluge oziroma storitve odslužujejo s pomočjo pri raznih delih. Tako si v zadnjih letih, ko je pri večini kmetovalcev nadomestil živinsko vprego traktor, lastniki traktorjev - pojav smo ugotovili v vseh raziskovanih vaseh - po potrebi izposodijo konja pri tistih vaščanih, ki ga še redijo. Ker je tako na polju in v vinogradu (okopavanje in pletev krompirja in koruze ter vinogradov) kot v gozdu (speljevanje lesa v velikih strminah) vrsta del, ki jih ne morejo opraviti s traktorji, so tudi lastniki traktorjev, ki ne redijo več vprežne živine, prisiljeni prositi za po-

moč tiste vaščane, ki jo še imajo. In prav na tej podlagi se v zadnjih letih rojeva vedno več sodelovanja, saj plačevanje izposojenih živali vsaj za zdaj še ni nikjer v navadi. Takšno storitev s konjem povrnejo pač z drugo, npr. s pomočjo pri spravljajanju krme, z različnimi prevozi itn.

Na splošno je temeljilo tovrstno medsebojno sodelovanje - ponekod še leta po drugi svetovni vojni - na večjem ali manjšem izkoriščanju delovne sile. S spremenjenim socialnim vrednotenjem in položajem nekdanjih bajtarjev, najemnikov in malih kmetov pa se je tudi takšno sodelovanje spremenilo v enakovrednejše. Po drugi strani pa je prav tovrstna medsebojna pomoč v primerjavi s preteklostjo veliko pogostnejša oblika medsebojnega sodelovanja kot pa razno istovrstno recipročno sodelovanje.

V večini naselij, razen v Predgradu, kjer imajo cestarja, tudi še zdaj vaščani v zgodnji spomladi popravljajo skupna pota, ko "gredo na raboto". Delo odreja običajno vaški odbor, ki ga sestavlja do osem mož. Po zatrjevanju vaščanov se ukazanemu delu nihče ne odteguje. Kar zadeva pomoč ob nepričakovanih dogodkih, nesrečah, se je pokazalo v vseh vaseh, da je tovrstna pomoč, pomoč "v sili", kot jo splošno poimenujejo, najbolj množično izpričana ob požaru; posamezna gospodinjstva, največkrat sosednja, pa si pomagajo ob telitvi, pri privzdigovanju težjih bremen itn. Posebej v zimskem času pa si pomagajo pri zakolu prašiča še povsod tam, kjer živijo li koljejo z nožem.

2. POTEK MEDSEBOJNEGA SODELOVANJA

Na splošno so se v minulih desetletjih - deloma pa se tudi še danes - vaščani dogovarjali za skupna dela ob nedeljskih popoldnevih, ko je bilo največ časa

in so hodili drug k drugemu v vas. V zadnjih letih pa se vse pogosteje dogovarjajo dan ali dva dni poprej. Na splošno se tudi še zdaj dogovarjajo za moška dela moški, za ženska pa ženske, tj. gospodar in gospodinja. Dogovarjanje poteka večinoma v razumevajočem ozračju, ko "enkrat popusti eden, drugič drugi". V zadnjih letih, ko je čedalje več gospodarjev zaposlenih, vaščani večinoma ne naprošajo zaposlenih za pomoč, ker sami uvidijo, da zaposleni komaj zmagujejo svoja tekoča dela. Na splošno se že med dogovarjanjem sodelavca sporazumeta za vrsto dela in obliko medsebojne pomoči, tj. za vračanje ali za odsluževanje.

Tudi na tem mestu naj poudarimo, da vaščani ne samo v sili, marveč tudi ob nekaterih drugih priložnostih prihitijo na pomoč brez poprejšnjega dogovarjanja, npr. ličkat koruzo.

Bolj na podlagi svojih opazovanj kot pa izpovedi vaščanov smo ugotovili, da je dogovarjanje o medsebojni pomoči z godposinjstvi starih ljudi in tam, kjer so same ženske, ki ne morejo poprijeti za vsako delo, kar maloštevilnejše. Tudi tukaj se izkaže nenapisano pravilo medsebojnega sodelovanja: da vaščani naprošajo za pomoč le tistega, za katerega mislijo, da bo lahko enakovredno sodeloval.

Glede na značaj in predvsem težavnost dela praviloma sodelujejo pri raznih medsebojnih delih moški ali ženske in mešano. Na splošno so v raziskanih vaseh vse do druge svetovne vojne, ko so bile družine številnejše in velike možnosti najemanja stalnejše (hlapci, dekline, pastirji) ali občasnejše delovne sile (dninarji), razlikovali ženska in moška dela. V današnjem pomanjkanju delovne sile pa najpogosteje to razlikovanje ni več tako strogo, saj morajo ženske povsod tam, kjer ni moškega pri hiši, poprijeti za vsa dela, in narobe.

Na splošno je na skupna dela odhajal le po en član družina in le izjemoma po dva. Saj tako kot v preteklosti raje pošiljajo tudi danes na skupno delo po enega delavca, da domači nemoteno opravljajo doma tekoča dela. Število naprošenih je bilo v preteklosti odvisno predvsem od števila razpoložljive domače delovne sile, velikosti obdelovalne površine oziroma količine posevka in pridelka. Število sodelavcev pa se je začelo občutneje spreminjati z uvajanjem kmetijskih strojev, ki so nadomestili večino delavcev. Največ ljudi tudi še danes zaposluje mlatilnica, npr. v Nedelici okoli 20, in steljeraja, na Zelenbregu okoli 30.

Čeprav se zdijo najrazličnejši delovni in drugi odnosi medsebojne pomoči na videz in pri površinskem opazovanju nejasni in neurejeni, nam nadrobnejše in dolgotrajnejše opazovanje potekanja medsebojnega sodelovanja pokaže, da gre za kar najbolj stvarno in urejeno vaško družbeno institucijo. Na splošno velja, da v agrarnem okolju niti kmečka niti polkmečka in delavska gospodinjstva, kar zadeva medsebojno pomoč in sodelovanje, ne poznajo v pomenu postavljanega prava zapisanih uredb, vendarle se odvijajo na videz zamotani medsebojni odnosi urejeno, kot nit z nezamotane štrene, od začetka do konca na podlagi vračanja ali odsluževanja vzpostavljenega vzajemnega odnosa. Lastno opazovanje in vrsta odgovorov na vprašanja o potekanju in urejanju medsebojnih odnosov nam to jasno potrjujejo, ko si bolj ali manj stalni sodelavci iz dneva v dan, iz meseca v mesec, iz leta v leto medsebojno pomagajo.

Različno vrednotenje medsebojne pomoči, tako delovnega značaja ali pa v obliki materialne pomoči, se vsaj v nekaterih vaseh - bodisi pri posameznih gospodinjstvih ali pa pri pretežni večini gospodinjstev - pozna tudi v različnem vodenju, različni

evidenci medsebojne pomoči. Na vprašanja - pogosto postavljena v vseh raziskanih naseljih - "kako si zapomnijo, ali si zapisujejo različno medsebojno delovno in drugo pomoč, kdaj in koliko časa so si pomagali", so ljudje takole odgovarjali: Tega pa res nihče ne zapisuje, nismo pisali včasih in ne zapisujemo zdaj. Vsakdo ve, če je kaj dolžan, da mora povrniti. Saj vsakdo ve, če ne bi povrnil, mu drugič ne bi pomagali.

To so dovolj jasni odgovori in iz njih povzemamo, da na splošno sodelujoči vaščani - razen v Goricah - ne vodijo evidence delovne pomoči. Vsekakor pa je - to smo spoznali bolj na podlagi opazovanj - vedno navzoča nekakšna "skrita, daljnosežnejša evidenca medsebojne pomoči". Najpomembnejša evidenca medsebojne pomoči pa je nedvomno venomer navzoče načelo "Ti meni - jaz tebi". Saj se v agrarnem okolju živeči ljudje zavedajo, da način njihovega življenja, način njihove zaposlitve zahteva neprenehno sodelovanje po načelu: "Enkrat je enemu potrebna pomoč, drugič drugemu, in kdo ti bo priskočil na pomoč, če ne sosed ali vaščan". Zato je najboljša evidenca medsebojne pomoči nenehno in korektno izpolnjevanje različnih obveznosti medsebojne pomoči, ki se tako kaže ne samo kot prakticistična, marveč tudi kot moralna zadeva vsakega sodelavca. Pošteno vračanje ali odsluževanje pomoči pa je tako tudi edini pogoj za nemoteno odvijanje različnih medsebojnih odnosov.

SODELOVALNE SKUPNOSTI

V obravnavanem obdobju so se pokazale kot najpoglavitejše tele skupnosti: skupnost sosedov, ki je dana glede na razporeditev hiš, skupnost sorodnikov in botrov, ki jo porajajo poroke in botrinje. Ob raznih, predvsem življenjskih in letnih običajih, pa se oblikujeta še vaška skupnost in skupnost povabljenih. V Studorju pa smo ugotovili še za Bohinj specifično pastirsko skupnost.

Skupnost sosedov je v vsem obravnavanem obdobju v vseh raziskanih naseljih - delna izjema so Gorice in Šmihel - najpogostejša in pglavitna sodelovalna zveza, ki združuje posamezna gospodinjstva v medsebojnem delovnem in drugem sodelovanju. V večini naselij (Studor, Predgrad, Nedelica, Zelenbreg, Pregara) pa so si sosednja gospodinjstva hkrati tudi v sorodu, bližnjem ali daljnem. S sosedi si vaščani pomagajo tudi še zdaj - čeprav precej manj kot v preteklosti - pri raznih delih. Predvsem pa so sosede prvi, ki priskočijo na pomoč v "sili", zato so povedali v navedenih vaseh vrsto pregovorov, ki nazorno odslikujejo tudi še danes velik pomen sosedov, npr: Dober sosed je boljši kot sorodnik, sosed ti je prva pomoč itn.

Čeprav precej manj kot nekda pa se pomoč sosedov tudi še zdaj pokaže ob treh pomembnejših življenjskih mejnikih, ob rojstvu, poroki in smrti. Skupnost sorodnikov in botrov ima v raziskanih naseljih v okviru odnosov medsebojne pomoči zdaj večji zdaj manjši pomen. Dejali smo že, da so sorodniki velikokrat vključeni v skupnost sosedov. Zato je ugotavljanje medsebojnega sodelovanja s sorodniki nekoliko zahtevnejše in dolgotrajnejše. Podobno predvsem starejši vaščani enačijo tudi botre - zlasti v Nedelici - s sorodniki.

In čeprav smo pri vpraševanju o pomenu sorodstva v večini vasi po večkrat slišali pregovore: "Žlahta je raztrgana plahta", "Bolj ko je svoj, bolj se ga boj", "Žlahta je do lahta", smo tako za preteklost kot tudi v letih raziskovanja ugotovili številno delovno in drugo sodelovanje med gospodinjstvi, ki so si v sorodu.

V vseh naseljih pa se poleg vaških tudi zunanji sorodniki udeležujejo različnih družinskih praznikov, kot so svatba, krst, nova maša itn. Po večini nase-

lij so vaščani zatrjevali, da so bili nekdaž stiki med sorodniki veliko tesnejši. Ker medsebojnih sorodniških stikov za preteklost ne moremo stvarneje preveriti, naj v tej zvezi dodamo le ugotovitev, da so nedvomno tudi navedena sorodniška sodelovalna razmerja idealizirana tako kot vsako gledanje v preteklost.

Skupnost botrov je sicer kratkotrajnejša (obdobje ene generacije), vendar v večini naselij enakovredna sorodniški skupnosti, vsaj kar zadeva nekatere odnose medsebojne pomoči. Na splošno pa se v vseh naseljih izkažejo botri še med svetovnjima vojnoma ob otrokovem rojstvu z izrazito kulinarčno pomočjo, ki se po nekaterih vaseh kaže tudi še v zadnjih letih.

Pomoč vaške skupnosti se izkazuje ob nepričakovanih dogodkih, nesrečah, ter med letom v povezavi z običajskim življenjem naselja. Različno sodelovanje, povezano z običajskim življenjem naselja - izvzeta so obdarovanja s hrano ob svatbi in novi maši - v večini primerov ne pomeni izraza materialne pomoči. Vendar so tudi skromnejša obdarovanja v zvezi z letnimi običaji, za katera bi razlagalci izvora nekaterih običajev našli tudi konkretne pobude v preteklosti, pomenila marsikje revnejšim ljudem v času stiske nekajkratno dopolnjevanje njihove skromne prehrane. Naposled pa pomeni različno sodelovanje z vaško skupnostjo, ki se vzpostavlja nekajkrat letno, tudi ustrezno družbeno in družabno ter duhovno povezavo med vaščani, ki tudi v raziskanih naseljih pripomore k vzdrževanju boljših odnosov in medsebojnih stikov med vaščani, pa naj se odvijajo na tradicionalnih ali na sodobnejših pobudah.

V primerjavi z navedenimi skupnostmi sosedov, sorodnikov in botrov ter vaško skupnostjo je skupnost povabljenih, kar zadeva medsebojno pomoč, nedvomno

veliko manj pomembna, predvsem pa kratkotrajnejša in občasna zveza ljudi, ki se oblikuje samo ob posebnih življenjskih priložnostih, kot so svatba, srebrna in zlata poroka, nova maša in vaško žegnaje. Nedvomno pa se pomoč povabljenih najbolj pokaže ob svatbi in deloma ob novi maši. SAj je po vseh vaseh prevladovalo mnenje, da je treba poroko in novo mašo proslaviti kar najbolj slovesno in z bogato pojedino. Pomoč, ki jo izkazujejo povabljeni bodisi v hrani ali v denarju hiši in njenim družinskim članom, pa nedvomno pomeni izdatno materialno pomoč, ki jo sicer povabljeni sami konsumirajo (hrana), brez katerih pa bi bilo prirejanje tako obilnih poedin, s katerimi obhajajo na splošno v agrarnem okolju svatbe in nove maše, povsem nemogoče.

V Studorju smo ugotovili v povezavi s planšarsko živinorejo različne oblike medsebojne pomoči, ki so se odvijale med pastirji v planinah v času planovanja, to je od 28. junija, ko so gnali na planino, in do 21. septembra, ko so prignali s planine. Nasploh zatrjujejo nekdanji majerji in majerice, da so se v planinah "kot ena družina" razumeli med seboj in da so vedno pomagali drug drugemu. Nedvomno pa so k takšnemu sodelovanju silile pastirje posebne življenjske okoliščine, v katerih bi pastir, ki bi se izključeval iz družbe svojih tovarišev, le stežka opravljal naloženo delo.

NAGIBI IN VZROKI ZA VZPOSTAVLJANJE IN OHRANJANJE MEDSEBOJNE POMOČI

V vseh raziskovanih vaseh smo ugotovili vrsto ponekod bolj, drugod manj poglobitnih nagibov, ki sodelujejo v obravnavanem obdobju, nekako od konca 19. stoletja naprej, pri vzpostavljanju in ohranjanju medsebojne pomoči.

Načelno ugotavljamo, da v agrarnem okolju medsebojno pomoč ne porajajo in vzdržujejo kakšni altruistični nagibi, marveč vsakdanja, večidel gospodarska potreba ljudi, katerih način življenja je vezan na opravljanje različnih kmetijskih del. Ker je še vedno dosti del, ki jih je treba opravljati ročno, za njihovo pravočasno in gospodarnejše dokončanje pa je potrebno večje število ljudi, kot jih premore posamezno gospodinjstvo, si zato vaščani občasno drug drugemu pomagajo. Po drugi strani pa tudi nekateri stroji (npr. mlatilnica) zahtevajo večje število delavcev, kot jih premore posamezno gospodinjstvo, ali pa tudi rojevajo novejše oblike medsebojnega sodelovanja.

Upošteva je pričevanje vaščanov in svoja spoznanja smo postavili nekoliko drugačen vrstni red, kot so ga navajali vaščani v nekaterih vaseh, ker bolj ustreza dejanskemu stanju, dejanskim vzrokom za medsebojno sodelovanje ne samo za današnji, marveč tudi za minuli čas. Tako sta nedvomno danes najpomembnejša populacijski nagib oziroma vzrok in tehnika dela, pomen drugih nagibov, kot so lastništvo proizvodnih sredstev in dopolnjevanje življenjske ravni, pa je dokaj enakovreden oziroma med navedenimi nagibi ni ostrih meja.

Prav tako pa pomen nekaterih nagibov, npr. družabno zabavnega in kulinaričnega, ki ga v nekaterih vaseh navajajo na prvem mestu za vzpostavljanje medsebojne pomoči, ni več izmerljiv, saj vaščani nedvomno njun pomen preveč subjektivno, preveč enostransko ocenjujejo in precenjujejo.

NAGIBI IN VZROKI ZA SPREMINJANJE IN OPUŠČANJE MEDSEBOJNE POMOČI

Tako kot pri vzpostavljanju in ohranjanju sodeluje tudi pri spreminjanju in opuščanju medsebojne pomoči vrsta tu bolj, tam manj poglobitnih nagibov in

vzrokov. Med najpoglavitnejšimi, ki so jih v prvi vrsti navajali anketirani in so jih potrdila tudi naša opazovanja, se kažejo v obravnavanih vaseh tile:

1. mehanizacija kmetijstva in sodobnejši načini kmetovanja,
2. zaposlovanje vaščanov,
3. pomanjkanje mladine na vasi,
4. rahljanje komunikativnih odnosov na vasi in propadanje tradicionalne in konformistične miselnosti.

Navedeni nagibi in vzroki, med katerimi sta najpomembnejša mehanizacija kmetijstva in zaposlovanje vaščanov, pa pomenijo skupaj z drugimi dovolj močan sklop vzrokov, ki spreminjajo in trgajo medsebojno pomoč na vasi v zadnjih letih. Pomen navedenih vzrokov pa je v posameznih vaseh različen.

S K L E P

Na podlagi pričevanja vaščanov in opazovanja različnih oblik in odnosov medsebojne pomoči v raziskanih naseljih

- povzemamo poglobljena spoznanja o medsebojni pomoči, in
- podajamo izsledke raziskave medsebojne pomoči na vasi.

V obravnavanem obdobju, približno od konca 19. stoletja do danes, ugotavljamo po vaseh različne oblike in načine medsebojne pomoči, sodelovanja pri delu in ob nekaterih drugih priložnostih. Nekaj oblik medsebojne pomoči je stalnih, precej več pa se jih spreminja zaradi več vzrokov, npr. pomanjkanja za delo sposobnih ljudi, zaposlovanja vaščanov, mehanizacija kmetijstva, rahljanja stikov med vaščani itn.

V obravnavanem obdobju si vaščani stalneje pomagajo pri delu ali ob raznih drugih priložnostih s sosedi in s sorodniki ali drugimi vaščani.

Po drugi svetovni vojni so nastale v medsebojni pomoči ponovne in večje oblikovne (I) in vsebinske, tj. funkcijske in pomenske spremembe (II).

1. Starejšim tradicionalnim oblikam in načinom medsebojne pomoči, ki so se ohranili iz preteklosti, so se pridružili novi. Nastali so spričo inovacij v kmetijstvu (1) in spremenjenih ali novih običajskih navad in odnosov med vaščani (2).

1. Mehanizacija kmetijstva in sodobnejši načini kmetovanja v 60-ih in 70-ih letih čedalje hitreje prodirajo tudi v raziskana naselja. Kljub temu pa še vedno ostaja vrsta kmečkih del, ki zahtevajo enako kot v preteklosti človekovo ročno oziroma skupinsko delo. Zaradi tega, da takšna dela kmetovalci pravočasneje in gospodarnije opravijo, si medsebojno pomagajo.

Enako kot v preteklosti si vaščani tudi dandanašnji medsebojno pomagajo z vračanjem in z odsluževanjem na podlagi menjave dela. Vendar si vse do 60-ih, 70-ih let pomagajo z vračanjem predvsem srednji in veliki kmetje; odsluževanje, tj. menjava dela pa se odvija med premoženjsko različnimi gospodinjstvi, tj. med posestniki in bajtarji. V obdobju vedno večje mehanizacije kmetijstva in opuščanja nekaterih poljedelskih kultur pa postaja vse bolj pogosta oblika medsebojne pomoči menjava dela, ki se podobno kot nekdanj odvija med kmetovalci in delavskimi družinami, drugače kot v preteklosti pa tudi med samimi kmetovalci.

Stopnja in način medsebojne pomoči pri delu sta v zadnjih letih vse bolj odvisna od stopnje opremljenosti s kmetijskimi stroji in od števila za delo sposobnih članov gospodinjstva. Zadostneje mehanizirana in z zadostnim številom za delo sposobnih članov zasedena gospodinjstva se udeležujejo medsebojne pomoči na podlagi vračanja manj kot skromneje mehanizirana ali sploh nemehanizirana. Gospodinjstva, ki imajo kmetijske stroje, nimajo pa zadosti delovne sile, najpogostejše sodelujejo z drugimi mehaniziranimi gospodinjstvi na podlagi menjave dela.

Vsaj pri takšnih delih, ki zahtevajo večje število delavcev, kot jih premore posamezno gospodinjstvo, so prisiljene tudi družine z ustrezno mehanizacijo naprositi vaščane za pomoč. Tovrstno sodelovanje je - najpogostejše ob mlatvi - v raziskanih naseljih 100 %, saj naprošajo pomoč tudi vsaj najbolj mehanizirana gospodinjstva.

2. V primerjavi s predvojnimi obdobjem so nastale posebej v zadnjih dveh desetletjih velike spremembe tudi v običajskem življenju vasi. Nekatera običajska medsebojna sodelovanja, ki so se odvijala v okviru vaške skupnosti ali skupnosti povabljenih, so zamrla ali pa le še skromneje životarijo, zaradi več vzrokov: ob pomanjkanju nosilcev in izvajalcev nekaterih običajev (otrok in mladine), ob pomanjkanju časa in spremenjenem odnosu do običajev je treba upoštevati še dejstvo, da se je življenjska raven po vaseh v povojnih letih nasploh zvišala (obdarovanje s hrano, ki spremlja nekatere običaje, tako izgublja vlogo ali dobiva celo pejorativen pomen) in da so se odprle druge možnosti družabnega življenja in izrabe prostega časa (radio, televizija, branje). Rojevajo se nove oblike običajskih stikov, ki se odvijajo v okviru ožjega, tj. družinskega

kroga (praznovanje godov oziroma rojstnih dni, končanja šolanja, proslavljanja odhoda k vojakom itn.), ki pa je še vedno odprt navzven, saj se takšnih srečanj poleg sorodnikov in sosedov v velikem številu udeležujejo vrstniki slavlencev.

11. Vsebina različnih odnosov medsebojne pomoči kaže v celotnem obravnavanem obdobju nekatere stalnice (1 do 4), ob njih pa se kažejo zadnja leta v primerjavi s predvojnim obdobjem tudi bistvene vsebinske spremembe (5).
1. Podobno kot v preteklosti - katerikrat celo bolj - sili danes vaščane k medsebojnemu sodelovanju pri delu gospodarska nuja.
2. Tudi današnje medsebojno sodelovanje pri delu in ob drugih priložnostih, pa naj se odvija na podlagi vračanja ali odsluževanja, temelji na (takojšnji ali kasnejši) recipročnosti in poglavitnem načelu medsebojne pomoči: "t i m e e n i - j a z t e b i". Prav tako se izkaže tudi pomoč "v sili", iz dobre volje, za "bohlonej", iz usmiljenja, za stvarno pomoč, pri kateri računajo tisti, ki pomagajo, da jim bodo tudi drugi povrnili ob enaki ali podobni priložnosti.
In naposled je v vsem obravnavanem obdobju tudi običajsko sodelovanje, pa naj se odvija v ožji rodbinski ali vaški skupnosti, strogo recipročno. (Nazorneje: ko sestavljajo po družinah seznam povabljenih na svatbo, je vedno živo pravilo: "Jih moramo povabiti, tudi oni so nas povabili", ali "Njih ne bomo (več) vabili, ker tudi oni nas (več) ne vabijo".
3. V vsem obravnavanem obdobju nismo ugotovili pri medsebojni pomoči nikakršnih altruističnih po-

tez. Da temeljijo tudi danes razne oblike medsebojnega sodelovanja pri delu, tako vračanje kot odsluževanje, samo na zavestnih gospodarskih nagibih, pričajo ostarela in osamela gospodinjstva, ki ne morejo vračati pomoči. Zato jih za delo sposobna vaška gospodinjstva, ki medsebojno sodelujejo na omenjenih temeljih gospodarskih nagibov, hladnokrvno puščajo ob strani medsebojnega sodelovanja. Vsaj tako močno kot v preteklosti je tudi zdaj odpovedal sleherni človeški odnos skupnosti do osamljenih in ostarelih gospodinjstev; sodelovanje oziroma pomoč upošteva samo temelje recipročnosti, v nasprotnem primeru pa meni, češ naj pomagajo drugi, ta drugi pa je po njihovem pojmovanju "država". Propadajoča gospodinjstva ostarelih in osamelih vaščanov pa molče pričajo, da je "Bog visoko, car daleko".

Medsebojno pomoč v povezavi z običajskim življenjem, pa naj se kaže z darovi v hrani, z delom ali pa samo z družabnostjo, pa nedvomno poraja in vzdržuje tudi še danes temeljni nagib: pripadnost skupini.

4. V vsem obravnavanem obdobju se tudi prek odnosov medsebojne pomoči vaščani identificirajo s skupnostjo, kateri pripadajo. Tovrstna identifikacija se izraža takole:

- sodelujoči vaščani, torej tisti, ki si medsebojno pomagajo, bodisi z vračanjem ali odsluževanjem, se (medsebojno) ocenjujejo kot "normalni" del vaške skupnosti, kot tisti del, ki tudi pri medsebojni pomoči ne krši vaških vrednostnih norm.
- Vaščani, ki se odtegujejo sodelovanju ali le neradi pomagajo, pa so po ocenjevanju sodelujoče skupnosti "obrobna" skupina vaščanov. (V vsaki vasi je povprečno po 5 takšnih go-

spodinjstev, ki se odtegujejo sodelovanju, čeprav jim, kot smo nenehno ugotavljali, to ne uspe v celoti.) Sodelujoča skupnost jih ocenjuje kot posebneže, čudake, ki se držijo - "krajajo" - ob strani, ki se nočejo družiti "z nami", ker nočejo delati "z nami", ker so sami zase in se zapirajo v svoj dom, so "lenuhi", domišljavci, pijanci", itn. V očeh vaše skupnosti so zato tisti, ki se odtegujejo sodelovanju, nezanesljiva skupina, ki kvari "ugled" vasi tudi prek odnosov medsebojne pomoči.

Visoka stopnja vključevanja v medsebojno pomoč, tudi v tistih vaseh, kjer so gospodinjstva zadostno mehanizirana (npr. Šmihel, Zelenbreg), pa priča, da je moralni pritisk skupnosti, posebej v zadnjih letih, ko primanjkuje delovne sile, velik in učinkovit. Temu se podrejajo tudi zadostno mehanizirana gospodinjstva, saj pokažejo poleg najnujnejšega sodelovanja (ob že omenjeni mlatvi) še mnogo drugega sodelovanja, čeprav bi delo lahko opravila sama.

Za obdobje pred drugo svetovno vojno so nedvomno veljale nekoliko drugačne norme identifikacije, ki pa jih samo na podlagi subjektivnega ustnega izročila nismo mogli stvarneje izmeriti. Na splošno so veljale različne norme tudi pri vključevanju v medsebojno pomoč za srednje in velike kmete, pa za male in za vaščane brez zemlje, tj. bajtarje in najemnike.

S spremenjeno družbeno strukturo vasi oziroma s spremenjenim socialnim položajem vaških gospodinjstev se spreminja tudi vsebina različnih odnosov medsebojne pomoči. Manjšanje socialnih razlik med vaščani se tako v letih po drugi svetovni vojni, posebej v zadnjih letih,

izraža tudi pri raznih predvsem delovnih odnosih medsebojne pomoči.

5. Tudi v raziskanih vaseh ugotovimo vse do konca druge svetovne vojne (deloma še prva leta po njej) večje razlike med premoženjsko različnimi gospodinjstvi. Tako so bili na najvišji premoženjski in s tem tudi družbeni lestvici vaški gruntarji, tj. veliki in srednje kmetje, precej manjšo veljavo so imeli mali kmetje in čisto na robu životarjenja in socialnega položaja na vasi so bili vaški proletarci in polproletariarci: najemniki in kajžarji.

V letih po drugi svetovni vojni, ki so se odprle tudi za prebivalce raziskanih vasi večje možnosti zaposlovanja, so se najprej začeli zaposlovati predvsem vaščani brez zemlje in mali kmetje. (Prva leta po drugi vojni je velikemu in srednjemu kmetu pomenila zaposlitev "sramotno" dejanje!) Z zaposlitvijo in z njo povezano višjo življenjsko ravniyo se je začel spreminjati tudi socialni položaj nekdanjih vaških "revežev" in z njim tudi njihovo družbeno vrednotenje. Spreminja pa se tudi njihova - saj prejemajo (za čistega kmeta največkrat nedosegljive) redne mesečne prejemke - nekdanja stopnja gnotne in življenjske odvidnosti od kmetov. Prav tako pa se spreminja tudi nekdanje vrednotenje njihovega fizičnega dela v očeh kmetov, ki se vedno bolj zavedajo, da je "kmečko delo malo cenjeno, nehvaležno in nikdar plačano". (Izrek - nešteto krat smo ga ujeli med delavskimi družinami - "Najbogatejši kmet je danes največji revež, ker mora garati noč in dan, mesečne plače pa nima", je še kako poveden!) Navedene spremembe in z njim povezana spoznanja narekujejo ugotovitev, da postajajo nekdanji vaščani brez zemlje, ki so danes

zaposleni, neodvisni od kmetov, cenjeni in samozavestnejši, kar se še posebej pozna v spremenjenih odnosih medsebojne pomoči.

Ker premorejo skoraj vsa delavska gospodinjstva na vasi tudi po nekaj arov zemlje (njivico ali travnik ali vinograd) in čutijo nenehno potrebo po zviševanju življenjske ravni - se vsaj nekoliko kljub zaposlitvi ukvarjajo v prostem času še s kmetovanjem (poljedelstvom, svinjerejo, kokošjerejo). Strojev za obdelovanje zemlje in različne prevoze nimajo - zato si podobno kot v preteklosti pomagajo na podlagi odsluževanja z lastniki traktorjev, kosilnic itn. Vendar se v primerjavi s predvojnimi obdobjem nastopile velike in bistvene spremembe:

- V preteklosti so bila nekmečka gospodinjstva prisiljena, da so odsluževala ob različnih bolj ali manj izkoriščevalskih pogojih razne storitve kmetov, ker so edino tako dosegla minimalno življenjsko raven.
- V letih po drugi svetovni vojni pa se odločajo za tovrstno sodelovanje prostovoljno, v želji, da bi dopolnila življenjsko raven ali celo presegla zares potrebno.

Veliki in srednje kmetje, ki so si vse do konca druge svetovne vojne lahko pomagali s ceno delovno silo najetih stalnejših poslov ali občasnejših dninarjev in najemnikov - pa posebej v zadnjih letih, "ko ne dobiš delavca, če bi ga plačal z zlatom", vedo še kako ceniti pomen vaških delavskih družin ob raznih delih. Prav na podlagi takšnega vrednotenja pa je postalo tudi medsebojno sodelovanje enakovrednejše, preračunano na storitev s strojem ali z živino in na odsluževanje z delovno silo.

Na podlagi povedanega ugotavljamo: Tako v preteklosti kot danes, čeprav v bistveno spremenjenih gospodarskih (mehanizacija kmetijstva) in družbenih (zmanjšanje družbenih razlik na vasi) ter duhovnih (rahljanje tradicionalnih in družbenih stikov) razmerah, pomeni medsebojna pomoč eno izmed poglavitnih neformalnih družbenih institucij na vasi, ki v ritmu kmečkih del nenehno pomaga vzdrževati obratovanje kmečkih in polkmečkih gospodinjstev.

Domneve pred raziskavo, da zaradi navedenih sprememb v zadnjih letih medsebojna pomoč na vasi zamira in da ni več potrebna, so se izkazale po opravljenem raziskovanju za neutemeljene. Obširno gradivo nenehno dokazuje, da dobiva medsebojna pomoč v spremenjenih razmerah drugačne gospodarske in družbene razsežnosti, pomene in ustrezne oblike.

V vaseh, kjer se nedvomno v zadnjih letih spreminjajo, rahljajo nekdanje trdnjše vezi med vaščani, pa medsebojna delovna pomoč in predvsem pomoč, ki si jo izkazujejo vaščani v sili in v zvezi z običajskim življenjem, ne pomeni samo izraza materialne pomoči, temveč neprenehno in izrazitejšo družbeno in družabno povezanost ljudi, ki živijo v agrarnem okolju in jih način življenja, način zaposlitve še vedno sili k raznim oblikam medsebojnega sodelovanja. Medsebojna pomoč, ki jo porajajo isti gospodarski in družbeni interesi in isti vaški prostor, pa naj se odvija v mejah sosedstva, sorodstva ali vaške skupnosti in skupnosti povabljenih, pa tudi na ta način vzdržuje in krepi tesnejše stike med vaščani.

Dr. Marija Makarovič

O P O M B E

1. Anka Novak, Zbornik občine Grosuplje, VIII, 1976, str. 185.
2. Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. Delo. Narodopisje Slovencev II, Ljubljana 1952, str. 145 ss in literatura, ki jo navaja avtor na str. 160.
3. Isti.
4. France Kotnik, Steljeraja, Slovenske starosvetnosti, Ljubljana 1943, str. 45 ss.
5. Raziskovanje je omogočil Slovenski etnografski muzej ob sofinanciranju Raziskovalne skupnosti Slovenije. Elaborati so bili oddani v letih 1973 - 1976 Raziskovalni skupnosti Slovenije.
6. Besedilo v katalogu je povzeto iz knjige: Marija Makarovič, Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem, Ljubljana 1979, kjer je obširneje navedena delovna metoda, uporabljene viri in literatura itn.

P O P R A V K I

Str. 4. 1-2 vrsta, specivličnega - pravilno: specifičnega

Str. 11. 20 vrsta, godposinjstvi - pravilno: gospodinjstvi

Str. 21. 20 vrsta, vsaj - pravilno: vsa

Str. 25. 13 vrsta, ki - pravilno: ko

Str. 25. 26 vrsta, odvidnosti - pravilno: odvisnosti